

DOMOKOS MÁTYÁS

Emlékek célkeresztjén

*Én az lennék, ki nincs, de léte több,
Mint bárkié a létezők között,
Mert vanni könnyű – lenni nehezebb
Léleknek, földi árnyképek felett.*

(Baka István: Változatok egy orosz témára)

1.

Az első képet 1976-ból őrzí emlékezetem fényképalbuma Baka Pistáról. A Szépirodalmi Könyvkiadó munkatársa voltam, s az ünnepi Könyvhét rendezvényein forgóldtam Szekszárdon és környékén. Az ő első könyve, a *Magdolna-zápor* ugyan a Magvető gondozásában jelent meg, de a kultúra helyi ügyintézői azt javasolták, hogy az éppen ott tartózkodó, két fiatal írónak: Baka Istvánnak s a környékről Pestre származott, „befutott” (akkor már József Attila-díjas) Czákó Gábornak, akinek az *Iskolavár* című regényét a Szépirodalmi jelentette meg, rendezzünk közös pódiumbeszélgetést.

Ekkor találkoztunk tehát legelőször személyesen, de első könyve anyagát már ismertem, mert ekkoriban készítettem egy pamfletbe hajló tanulmányt, amely az előző esztendő verstermését szemlélte (*Versírógép* volt a címe), s ehhez természetesen átböngésztem a *Magdolna-záport* is, amely – hadd valljam meg őszintén – nem tett rám maradandó benyomást, bár megéreztem benne a korjellemző légszomjial küszködő, valódi fiatal tehetséget, s a versek megmunkálásának az ambíciójában a kifejezésért vívott küzdelem erkölcsét. (Jónéhány esztendővel később magától Baka Istvántól tudtam meg, hogy vékonyka kis első könyve verseinek a rendjébe jócskán belekaszált az állami könyvkiadás nem létező cenzúrája, „maoista elhajlás” fertőzetét szimatolva anyagában. Olyannyira, hogy komolyan fontolgatta is egy ideig, mondta Baka Pista, hogy érdekes-e egyáltalán kilépni vele a nyilvánosság elé, ilyen csonkítás után? Érdekes viszont, hogy a megjelent anyag néhány darabját – *A lombon átszűrt, Hajnaltól reggelig, Szép fácska, dunna volt...*, *Már egyre több eget, Az udvar fája, Che, Temesvár után*. Az erdön – később a költő sem vette föl *Égtájak célkeresztjén* címmel 1990-ben megjelent, „válogatott”, de tulajdonképpen összes verseinek a gyűjteményébe, s nem szerepelnek a Jelenkor gondozásában 1996 Könyvhetére közreadott életmű-gyűjteményben sem. Hogy miért döntött így a költő, azt már nem fogjuk megtudni soha.)

Ezen az 1976-os Könyvhéten Tolna megye vendége volt Weöres Sándor is, Károlyi Amy társaságában, a Szépirodalmi Könyvkiadó „Mikrokozmosz füzetek” sorozatában napvilágot látott *Athallások* verseivel, de arra már képtelen vagyok visszaemlékezni, hogy Weöres Sándor és Baka Pista találkoztak-e személyesen is egymással. De gyanítom, hogy nem találkoztak, ismerve Baka István önérzetesen tartózkodó és szerény visszahúzódo természetét. Nekem ugyanis, valahányszor szekszárdi megismerkedésünkre, vagy későbbi találkozásainkra gondolok, szinte kényszeresen, mint egy epitheton ornans, egy Illyés-verssor jut vele kapcsolatban eszembe: „A szegények szerények.” Ő pedig szegény volt, a szegények világához tartozott, s onnan „emelkedett ki”, csúszna a számra a konvencionális fordulat, de hát nem emelkedett ki: haláláig szegény maradt, nemcsak a földi javakat illetően, de magatartásában, viselkedésében is, noha

tudatában volt annak, hogy mit ér, amit költőként csinál. Ez a lírává oldódó, szemléleti formává finomult hovatarozás-érzés már a *Magdolna-zápor* verseiben is megjelenik. Úgy is, mint predestináció, ahogyan első kötete életrajzi jegyzetében megfogalmazta: „Életem sorssá kezd válni, s én ebből azt szeretném versbe menteni, ami másokéval is közös.” Ahogy *A lombon átszűr*t című versében olvasható: „Az ágak megkötött szerelme / kínjában ver, parázslík – S én itt születtem! Óv e táj, / de nem ment meg magától.” S a szegénység ősi léttapasztalata szülhette a *Hajnaltól reggelig* idillbe csomagolt szomorú iróniáját is: „s a hajnal csodaszép – ezért is / nem mulasztják el a szegények.” Vagy a *Szép fácska, dunna volt...* egyik hasonlatában: „Mint ahol ötnél több gyerek van, / az égi csillagok soványak”. S ez a szegénységtudat a vízjele a *Már egyre több eget* következő hat sorának is:

*Kifent ágak vigyáznak,
hogy minden ugyanígy maradjon.*

*E tájban nem vagyok, csak értem,
a fásult égen lóg kabátom,
megóv az is, mint hasztalan,
de eladható szabadságom.*

Létélményének személyes lelki, idegzetbeli következményeiről pedig így vall: „rozsdás fájdalom / piroslik vasrvert szivemben.” – Érdekes, hogy a „poézis bájalakjában” (Berzsenyi) legfeljebb az aesopusi beszéd lehetőségét érzékelő és kódoló éberség a *Fegyverletétel* invokációján nem akadt fenn:

*Azt hittük sorsunk szálait
jövendővé szövi e kor.
Meggzötték szőnyeggé, mire
a hódító tipor.*

A csekély számú, de legalább bensőségesen unatkozó hallgatóság előtt lezajlott pódiumbeszélgetés se hagyott maradandó nyomot bennem (amelyet nekem kellett vezetnem). Inkább csak arra emlékszem, hogy feszenegő érzésekkel töltött el a fiatal és sikeres prózaíró nyers magabiztossága, amellyel pályatársait értékelte, s a talán még szűkebb pátriájában is jóformán ismeretlen költő tartózkodása. Alig lehetett szóra bírni.

2.

Az indulás pillanatában persze jóformán lehetetlen eldönteni, hogy mi az, ami (mégha amúgy „igaz” is) költői értelemben csak „szó”, s mire üti rá majd később hitelesítő pecsétjét a sorssá vált élet. Garmadával idézhetnénk példákat, hogy a személyileg is szó szerintien valóságos szociográfiai-biográfiai tények mély átéréséből mennyi hiteltelen költői kép, s kétségtelen „igazságokért” perló rossz vers született már a költészet történetében. De születésük pillanatában, ki mondja meg, hogy az ilyen sorok, hasonlatok, mint: „Azt hittük, hogy a dzsunglek / szobákban folytatódnak /, hol partizánmód rejtezik / s szép tervet szó a holnap – s most rettegünk, gerillaként hová / rejtőzhet még a holnap” – pusztán a kor, a hetvenes évek csalódott neoavangárd ifjúságának Che Guevara-mámorában fogant parnasszien kép-e vagy/ és aesopusi beszéd is, az 1968-as prágai tavasz eltiprása után? Annak a költőnek a tollából, aki Leningrádban volt orosz szakos bölcsész ösztöndíjas (amit különben én *akkor* nem tudtam róla, mert

ilyen következményekkel is járt a kölcsönös bizalmatlanságnak a létezett szocializmus által gerjesztett légköre, amely még az irodalom szűkebb belvilágán belül is eltávolította egymástól a nemzedékeket); s Oroszországban eleven kapcsolatba került a 20. század orosz irodalmának a hivatalos első nyilvánosságból száműzött költői életműveivel, Gumiljovtól, Hodászevicstől, Cvetajevától és Ahmatovától egészen Brodskijig. Ennek ismeretében már kaphat bizonyos felhangokat a *Nyár, Délután* utolsó szakasza:

*S engem gyanakvó csillagok
követnek már a tájban,
kutatva, merre ballagok
a megjelölt homályban.*

Hogy *merre ballag?* Gondolom (utólag), talán a „belső emigráció” felé, amelynek kényszerű gyakorlatáról éppen a Szovjetunióban szerezhettek közvetlen tapasztalatokat. S ez a tapasztalat számára is kényszerű/kötelező erkölcsi imperatívusként már szintén megjelenik a *Magdolna*-zápor verseinek *Prédikátor-ének* ciklusában, amelynek sorsszerű jellegéről akkor és kívülről úgyszintén nem lehetett mindazt tudni, amit teljes költői útjára visszatekintve oly kétségbevonhatatlannak érezhetünk ma, s a „belső emigrációba” vonulás bejelentéseként könyvelhettünk el. „Édes Hazám, ki bűne / hogy Benned nem maradtam?” (*Változatok egy kuruc dalra I.*) Még világosabban: „Hazámba bujdosom hazámból” (*Változatok egy kuruc dalra II.*) S ugyanebben a versben kap először hangot a belső emigrációba kényszerült költői helyzetudat egyik alapmotívuma is. („Mondogatom – csak megmaradni!” – annak a keserves tudásával együtt, hogy – *nincs mire!*)

*Mint béna nyelv, sajogva
forgunk az éj szájüregében,
még motyogunk kemény fogakba
ütközve, túl minden reményen.*

(Prédikátor-ének)

Szorongató jelképnek érzem, hogy a *Tájkép* fohással című gyűjteményes kötet s egyben Baka költői életművének minden bizonnyal záródarabja, a *Határ Győzőnek* ajánlott *Üzenet Uj-Huligániából* is ezzel a motívummal ér véget: „országunk ország még hazának árnyék / itt rég nem halni itt túlélni kell”. Teljes élet helyett a túlélés életpótlék-stratégiája – költői életművének ez a felismerés az egyik sötét alapszíne.

Sorsról és elrendelésről, determinációról és belső emigrációról beszélek, de szeretném hangsúlyozni, hogy jelentékeny(nyé váló) költőnél sohasem „eszmei mondanivalókról” van szó, hanem *kifejezésről*, mert végső soron ez ad értelmet a megszólalásnak (úgynevezett „eszmei mondanivalót” vagy korszerűbben: „message”-t is): igazolást mindennek. S Baka István helyenként már ebben az első kötetben is kikezdzhetetlen költői érvényű metaforákban fejezi ki azt, amiről csak versben lehet egyáltalán beszélni. Például a transzcendenciát odafönn: „Az éj, e csillaggal kivert / vaskesztyű Isten kezén” (*Erdő, erdő*). És a földet, a magyar vidéket idelenn: „S a befüstölt, hideg szobából / csak nézed, míg esteledik, / ahogy az ablakon a zápor / parasztarca verítékezik” (*Oly bizonytalanná*) – Még néhány év, s Bakának ez a képessége olyan metaforákat eredményez (például az *Alkony* című versben), amelyeket József Attila is elismeréssel nyugtázhatna:

*A rókabundás alkonyat
most lendül át az égi partra,
s csillag-sövényen fennakad
bozontos, rozdsaszínű farka.*

*Kitépi és tovább szalad,
nyomára forró vért csöpögtet,
és mint pityergő vadnyulat,
kiejti szájából a Földet.*

3.

A hetvenes évek vége felé kaptam tőle egy levelet, akkori munkahelyének: a szegei *Kincskereső*nek a fejléces levélpapírján. (A levélen nincs dátum. Érdekes, hogy Baka Pista, aki verseinek a keletkezési időpontjait mindig gondosan feltüntette könyveinek a tartalomjegyzékében, a leveleit többnyire nem dátumozta. Valamiről nyilván vall ez is, de hogy miről, azt még csak találgatni se tudom.) Ebben a levélben írta a következőket: „Úgy érzem, összeállt a második kötetem, de elég vékony könyvnek ígérkezik – 810 sort számoltam össze (a *Magdolna-zápor* végleges terjedelme 756 sor volt).” Mégis azt szeretné, ha „a csekély sorszám ellenére” foglalkoznék vele a kiadó. Akkoriban ugyanis létezett egy íratlan szabály, amely a verseskönyvek minimális terjedelmét ezer sorban szabta meg; részint azért, hogy a vékony kéziratokból is kötött könyvet lehessen gyártani (a fűzött vagy kartonált könyv évtizedekre megszűnt a magyar könyvkiadásban, ugyanakkor egy másik íratlan – minisztériumi – szabály pedig azt írta elő, hogy a versek papírtakarékossági okokból lehetőleg folyamatosan tördelődjenek, ne új oldalon kezdődjenek); részint meg azért, hogy a minimális terjedelemre való hivatkozással is egy „homokzsákot” lehessen állítani legalább a kiadói szerkesztősegeket permanensen fenyegető „versárvíz” ellenében.

Ez a második verseskönyv, a *Tűzbe vetett evangélium* végül is 1981-ben jelent meg, Ács Margit szerkesztésében. Valamivel több, mint nyolcszázttíz sor, s legjobb emlékezetem szerint az éves kiadói tervekbe való nehézkes betagolódásra (az úgynevezett „átfutási időre”) és a soványka terjedelemre való hivatkozással a kiadó megvárakoztatta Baka Istvánt, aki viszont külső rendelésre vagy ilyen kényszerek nyomására képtelen volt megszaporítani a versei számát.

Ha végignézzük köteteinek dátumozott tartalomjegyzékeit, naptári pontossággal dokumentálódik, milyen nehezen írt, helyesebben: milyen nehezen adott ki verset a kezéből. Évente általában négyet-hetet. (E visszaemlékezés írása közben jutott el hozzám a kecskeméti Forrás 1996. májusi Baka István-émlékszáma, s abban olvasom, a költő egyik interjújában: „nekem négy-öt vers az évi termésem.” Csak kétszer ugrik meg ez a szám: az út elején, az első kötet megjelenése előtti két esztendőben tizenegy-tizenegy verset írt, s az út végén, a halál pitvarában, 1990–1991-ben tizet, illetve tizenkettőt, majd 1993-ban és 1994-ben tizenhetet, illetőleg huszonötöt. A „léte cellájában”, a „hús, vér, belek mocska...kínzókamrájában” felszökő számban bizonyára szerepe volt a jótékony szabadság oxigénjének is, s bár Yorick maszkiájában nem kis keserűséggel állította önmagáról, hogy „tudom nem a testem / Világ-cellámban lelkem rothad el” – a tőle szokatlanul gazdag termés sem hígult fel – *remeklések* sorozata.

De lehetett más oka is ennek a majdnem-elnémulásnak a hetvenes évek második felében, s erre később ő maga is tett célzást egyik levelében, a *Kincskereső*, szintén

dátumozatlan levélpapírján. Ebből idézem a következőket: „Köszönöm leveled első bekezdését – én azért fájó szívvel raktam össze ezt a húsz évet, amelyből a 27–32. életév közötti legfontosabb ötöt magán- és közbajok miatt gyakorlatilag elveszettnek tekinthetem. Persze, írhatok még sok jót, de azt már soha, amit harmincévesen nem tudtam (tudhattam) megírni. Az érdektelenség és leszorítottság is akadályozza az írást, nemcsak a börtöntől való félelem (Újhold-beli esszére gondolok), bár a mi sorsunk már csak tragikomikus lehetett, nem igazából tragikus, mint a Te nemzedékedé.”

Arról nekem soha nem írt és nem beszélt, hogy milyen „magán- és közbajok” fogták le a tollát, aminek csak egyik, s nyilván nem a legfontosabb momentuma lehetett az első könyve anyaga körül felröppentett politikai inszINUÁCIÓ.

S meglehet, hogy ennek a depresszióknak a kialakulásában verseinek a viszonylagos visszhangtalansága is közrejátszott. Költészetét méltóképpen jellemző és értékelő szép szövegében Lator László szögezi le ezzel kapcsolatban, hogy Bakának már három, nem is akármilyen verseskönyve, két prózakötete jelent meg, de még egyetlen méltó kritikát sem írtak róla azidáig. („Azt dehogy merem ideírni – folytatódik Lator esszéje –, hogy viszont kiket, milyen leleményes pirotechnikusokat, gyors kezű kóklereket kiáltott ki zseninek, pártérdekből, csoport hűségéből, balek sznobságból, egy-egy visszhangos kritika.”) Ennek a megállapításnak a szomorú megalapozottságát jelzi, hogy az *Égtájak célkeresztjén* című kis gyűjteménynek a megjelentetése sem volt olyan magától értetődő elhatározás, mint ma hinnénk.

1988 tavaszán szokatlanul terjedelmes lektori jelentésben igyekeztem bizonygatni a kiadó vezetősége és – hogy finoman mondjam – felsőbb „ideológiai maecenatúrája” számára, hogy a költő igénye életműve áttekintésére jogos és elsősorban esztétikailag indokolt. „Baka István jelenléte – írtam – nem a túltengő megjelenésekkel biztosított jelenlét, hanem szellemi természetű; esztétikai-értékjelenlét, mert Baka ritka szavú költő – ezt példázza lírai életművének hozzánk most benyújtott kvintesszenciája is –, de amit mond, arra oda kell figyelni, arra érdemes odafigyelni, s a mai magyar líra sorsát, arculatának alakulását, új értékeit számon tartók figyelme hálójában ő is benne van már, eddigi költői működése alapján – s ez talán a legtöbb, amit manapság elérhet egy úgynevezett magyarországi magyar költő.” Ezzel a hosszú körmondattal nemcsak lektori 'annotációját' akartam letudni a szerzőnek, de sokkalta inkább arra szerettem volna rögtön az elején figyelmeztetni, hogy ez a költő a mostoha gazdasági időjárás ellenére is indokoltan kéri az állami könyvkiadástól azt a támogatást, hogy „eddigi költői életművét a maga kedve, s az anyag belső törvényei szerint rendezve odategye a mai magyar líra közvéleményének az asztalára...”

Ezután Baka István költői alkatát igyekeztem jellemezni: „az olyan, sziklával labdázó, drámai kedélyű költők sorába tartozik ő is, amilyen a mi líráinkban Vörösmarty volt (vonzódik is hozzá, vékony életművében minduntalan vissza-visszatér a belső-alkati rokonság megérzésének, sejtelmének a kiéneklése), Vajda János, vagy – ha verset írt volna – Kemény Zsigmond, Komjáthy Jenő, s Adynak bizonyos komor, epekeserű metafizikus arcéle, vagy a világlírában Leopardi.” Igyekeztem megmutatni, s amit különben mélységesen hittem, praktikus céllal elhíttetni azt is, milyen elemi erő és sötét eredetiség rejlik Baka képeiben: „Az éjszaka, / csillagait / vonszolva, mintha láncra volna, / előbotorkált” – idéztem a *Raszkolnyikov éjszakáiból*, amely a negatív létezés ontológiájának egyik (ma már jobban látom: kicsit Pilinszkys ihletésű) emblémája lehetne, amire néhány sorral alább ez következik: „baltaként rándul meg szívem”, s ezt fűztem hozzá: „mennyre evidensnek, magától értetődőnek érezzük ezt, holott soha senki nem írta le magyar nyelven...”

De a vérsötét „pesszimizmusánál” maradva, s emlékeztetve arra – folytatódik a lektori jelentésbe foglalt jellemzés –, hogy világszemléletét a költő rendszerint a képeinek, metaforáinak a megválasztásában árulja el akaratlanul is (s ez nem az én esztétikai találmányom – József Attila mondta a Japán kávéház teraszán Ignotusnak), azt hiszem, a következő, ifjúkori kép is, egy vers, a *Dal* záróképe, önmagáért beszél, de nemcsak önmagát jellemzi: »te vonszold a holdat, / mint vasgolyót a rab«. Vagy később, amikor a *Végvári dalban* egy természeti képet is ilyen metonímiával ruház föl: »ágak ínyéről / vicsorít ránk / esőcseppfogsorral az Úr«; vagy egy »tavaszdal«-t így kezd: »Hóvirágok, ti vízbe fúló / szájából kivillanó fogak«, vagy ismét tovább lapozva a kéziratban, s közelebb jutva az időben, így jeleníti meg a reggelt: »Rámkattan mint fénylő bilincs, / a reggel horizontja«, egy új versében pedig így: »A szürkület patkánya már előbújt, éles fogakkal feltöri a Nap dióhéját« – akkor sejthetjük meg ennek a borús világlátásnak az igazi, a költőt megkínzó mélységeit! »Hideg van« – írta első kötete élére Weöres Sándor, s akkor ez a világ hidegének objektív lírai ábrázolásával volt egyértelmű; »hideg van« hirdeti Baka István, s ez ebben az esetben a költő világának a hidegét jelenti. Ebben a különbségben van Baka István költészetének, versei sötét sugárzásának egyik, rávalló Fraunhoffer-vonala. Dehát hogy is lehetne másként, amikor egyik új versében, pátosz és könny nélkül, a tárgyilagos ténymegállapítás hangján tudja kimondani, hogy »kényszerzubbony volt már az anyaméh is« (*De profundis*), vagy amit legutóbbi kötete címét is adó nagyobb kompozíciója, a *Döbling* elé mottóul választott Széchenyitől: »Ó Isten, miért is születtem én, nyomorúságos féreg, miért is emelkedtem ki a semmiből!«”

Végül pedig visszakanyarodtam oda, amivel kezdtem, s jól tudva azt is, hogy igen eleven intézményi hiúság és olykor hisztérikus rivalizálás is érvényesül az állami kultúrbirokrácia vezetőinek a világában, lektori jelentésem végén ezt igyekeztem megcsiklandozni: »A kötetet természetesen változtatás nélkül, s melegen kiadásra javasolom. Szellemi-erkölcsi felelősségünk is van ebben, mert annakidején, amikor első kötete készült, a Magvetőnél méltatlanul bántak ezzel a tehetséggel, ezért jött hozzánk, s mi – nagyon rendjén való módon – vállaltuk is őt. Vállaljuk tehát továbbra is.»

Két esztendővel később, 1990 koratavaszán, a Költészet napjára aztán meg is jelent az *Égtájak célkeresztjén*. Közben lezajlott egy, úgymond, „rendszerváltozás” is, de ettől függetlenül történt a könyvvel egy hiba: a megjelenés után vette észre Baka Pista, hogy anyagából kimaradt a Liszt-versek talán legsúlyosabbika, a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*. Az utólagos nyomozás kiderítette: nyomdába adás előtt a költő viszkerte kéziratának mind a két példányát egy „végső” költői átnézésre és átszerkesztésre, s mivel megváltoztatta a versek eredeti sorrendjét, a nyomdai példányhoz gondos szerzőként új tartalomjegyzéket is illesztett. Igenám, de a szóban forgó versnek (amelynek eredetileg az *Ady Endre vonatán* után kellett volna következnie) mind a két példánya átkeveredett rakosgatás közben a másodpéldányba, amit az új tartalomjegyzék gépelése közben Baka Pista nem vett észre, s hiányát sem a korrektúrában, sem az imprimatúrában nem észlelte, a korrektor pedig, aki a szedést a kézirattal olvasta össze, nem is vehette észre, hiszen a vers sem a kéziratban, sem a tartalomjegyzékben nem szerepelt! Mindezt azért részletezem, mert ugyan apró, de Bakára oly jellemző, immár sorsszerű „vakvéletlenség” érzem. („... valahogy mindig úgy éreztem, hogy valami megakadályoz abban, hogy az legyenek, aki akarok lenni” – olvasom egyik vallomásában. Forrás, 1996. május.)

4.

Ezen a „vakvéletlen” el lehet merengeni, de a Liszt-versek üzenete nagyobb kérdésekre kínál tündőnivalót, és keres fogódzókat, a költő számára is, jóformán a pályakezdet pillanatától fogva. A Zrínyiben, Vörösmartyban, Széchenyiben és Adyban is hangzó „poesis hungarica” közös húrján, s az ő „hangkörükbe” az alkati kohézió jogán behelyezkedő szerepjátszó költő voltaképpen Ady kérdésére keresi a saját választát: mit ér az ember, ha magyar? Mi a helyzete, s mi lehet a sorsa a 20. század második felében, Nyugat és Kelet ősi-új dichotómiája korában? Sorsként átélt és mélyen meg-szenvedett válasz az övé, még ha igaza is van Lator Lászlónak, hogy – éppen a kifejezés terén – olykor „romantikus-szecessziós ajzottság” fűti ezeket a verseket, például az Ady Endrének ajánlott *Háborús téli éjszaka* „túlhabzó nyelvét”. – „Küldetés vagy átok / so-dorta erre s honnan jött hova”, jut eszembe e helyt az *Atutazóként* másfél sora, s csak-ugyan, mi ez a gond az ő költészetében: küldetés vagy átok? Ezeknek a verseknek, ér-zésem szerint nem annyira a magyar költők számára egy időben szinte kötelezőnek hitt „nemzeti-közösségi küldetéstudat” az ihletője, mint inkább az *odatartozás* forró és heves megvallása, de még inkább a drámai viaskodás e kérdésekre: történelmünkben és a történelmünkről kialakult hamistudatunkban adott/adható, valóságos és gyakori, de Baka számára elfogadhatatlan/rossz válaszokkal. Költői alkatahoz nem igazán illő, tra-gikus szenvedéllyel átélt emberi problémája volt magyarságának vállalása.

Érdemes ezeket a verseket, továbbá a nyolcvanas években írt *Döblinget*, a *Vörös-marty-töredékeket*, a Liszt versek ciklusát, s más, ekkoriban írt dolgait is összevetni, együttoivasni a *Szekszárdi mise* című kisregényével, amelynek félszeg hősét, a szek-szárdi dalárda erősen közepes képességekkel megáldott hajdani karnagyát az a kérdés kínozza lázálmában, amelyet Liszt Ferenc szellemalakjához intéz: – „Az én sorsom va-lóban csak a csekélyebb tehetségem miatt alakult másként, mint az öné? S nem azért, mert én mindenekelőtt magyar voltam?” A derék karnagy lelkébe tulajdon sorsának sikertelensége kitörölhetetlenül beleégette azt a meggyőződést (s ez az egyik, nagy gya-korisággal előforduló torz önvigasz a Bakát is meggyőtrő alternatívának), hogy a kis népek fiainak a tehetségét a nemzeti származás ólomsúlya húzza le a sárba, a magyar Ugarra, a minden „magasrendű zenemű előadására alkalmatlan” szekszárdi dalárdába. S ennek a zsákutcás alternatívának a másik rossz lehetőségét „a hangok nagy tanárjának: Liszt Ferencnek az útjában látja megtestesülni a hajdani karnagy, aki a civil életben csak a nyugalmazott pénztárnokságig vitte. – „Az ön zsenije csak különben bonta-kozhatott ki igazán – lobbantja »a hírhedett zenész« szemére – de önnek ezért cserébe németté, franciává kellett válnia, még mielőtt magyarrá lett volna... Az ön magyarsága nem volt más, mint romantikus pózok és patetikus gesztusok sorozata, amelyeknek itt azért hódolt be mindenki, mert az önáltatásunkat szolgálta. Az önáltatásunkat, ahe-lyett hogy a kívülről jött világosabban látó szemével a hibáinkra döbbsentett volna rá bennünket.” S mi a válasza Lisztnek, aki géniusza sorsának köszönhetően nem hullott vissza a kultúra, a művelődés ekéjével felszánthatatlan, nagy magyar Parlagra? „...cse-rébe önnek megadatott az, ami nekem soha, az, hogy egy nemzet fia lehetett. Ön ott-hon érezhette magát e hazában, ahol én mindig csak díszvendég voltam.” Dehát nem is kellett másnak, legfeljebb díszvendégnek, „önigazolással”, „díszmagyarba fülldet, mos-datlanságszagú” jó magyaroknak. A „körülötte alvó Magyarországnak” (ez az állapot-leírás már a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* című versből való), amelynek legelső és legerősebb reflexe minden ébresztési kísérlettel szemben, hogy nem akar az istennek se fölébredni.

Versék és kisregény együttolvasásának a jogosultságát indokolhatja az is, amit szekszárdi televízióknak adott interjújában mondott Baka István: „Magamat írtam meg Sényer Jánosban is, de magamat írtam meg Liszt Ferencben is, mert lényemnek ez a kettségége megvolt. A leszorítottság és ugyanakkor az, hogy több vagyok a környezetemnél.”

5.

De a legfontosabbról még nem szóltam: arról, ami ezt a fájdalmas dilemmát versben és prózában egy költő életsorsába, belső drámájába s ezáltal létélményébe ágyazva megtölti vérrel, mint a holtak árnyait Odüsszeusz. S ez már a költő válaszából folyik, arra a magyar romantika óta folyton-eleven kérdésre, hogy: ki a magyar? A *Szekszárdi misében* Sényer János vágja oda Lisztnek, hogy „minden nagylelkű cselekedete és kultúránknak tett felbecsülhetetlen értékű szolgálatai ellenére is” miért „maradt mindvégig idegen ezen a földön?” Azért, mert „sorsunkkal azonosulni sohasem tudott, és nem is akart.” – Vagyis: magyar az, aki vállalja, hogy ha tetszik: magyarként éli meg az életét, a sorsát. Akárcsak azok a honvédtisztek, hogy a magyar romantika dicsőséges gőzkörében maradjunk, akik például Aradon, a várakban végezték be életüket (jóllehet egy hangot sem tudtak mondani ezen „az Európában szokatlan, barbár hangzású idiómán”, de hát akkoriban, s még néhány kivételes-ritkaszép pillanatában későbbi történelmünknek, „magyarnak lenni egyfajta részegség volt.”). S ez a válasz, a szerepjátszó Bakaké, nem esik messze azoknak a költőknek, íróknak és gondolkodóknak a válaszaitól, akik Kölcseytől Adyn át Illyésig a magyar költő helyét s minden jóakarató honfitársunk igazi nacionáléját ebben a vállalásban jelölték meg.

Egy utópiához való tartozás vállalásában, ha tetszik, mert miközben Baka is megjárta „*Ády Endre vonatán*” az igazi, nemes magyarságtudatig elvezető utat („én nemzeti érzésűnek tartom magam, és még ma is nemzeti költőnek”, mondotta betegágyán Benyik Györgynek 1995. június 23-án), maszkiájai egyikében, a Széchenyiéiben egyszerűen rádöbben arra is, hogy „Magyarország nincs többé már csak bennem él” (*Döbling*). Az *Ády Endre vonatán* című versben pedig ilyen tépett sorokat találunk: „Hová robot ez a vonat ki tudja – csak robotunk tovább a semmibe – de az is lehet rajtam kívül már a vonaton nem utazik senki se – nem tarthat már nagyon soká az út hamarosan megérkezem”.

Baka István önszántából szállt fel erre a vonatra („nekem szellemi hagyományokat kellett keresnem könyvekből”, Szekszárdi Városi TV), és szekértáboroktól, klikkektől függetlenül, magányos utazóként és a maga-választotta útvonalon járta be ezt az utat, s azzal a keserű de mégis felemelő érzéssel gazdagabban érkezett meg egy nemes utópia végállomásához, hogy az ő magyarságvállalása nélkül nem volna teljes a költészet, s hogy ezt a vállalást semmi sem teheti illuzórikussá. Az sem természetesen, amit helyzetünkről elmondott verseiben: „csak Európa küszöbeiről elvert kutyák vagyunk”. S a *Vörösmarty-töredékek* záróstrófájának, Szózat-parafrazisának szörnyű bizonyossága sem ingatta meg benne ezt a kötődést:

*És bár szemében gyászkönny ül
A nagyvilág megkönnyebbül
S a sírt hol nemzet súllyed el
Körültáncolja ünnepel*

Ez a fekete vízió tesz pontot a népvándorlás és az Európa utáni ácsingózás végére. Trianonnal súlyosbítva: „némulok, szegény / magyar ki – hetven éve már – sarokban / térdeplek Európa szegletén”, mondja 1988-ban, Trianon hetvenedik évfordulóján, a *Post aetatem vestram* című versében.

6.

Nem lehet elégszer megismételni, hogy ez a viaskodás – az ő kifejezésével – egy „plebejus- és nemzeti-urbánus” magyarságtudat kialakításáért egy magányos költő belső világának a csendjében ment végbe, s nem a létezett szocializmus idején is üzemelő divatos nemzeti színjátszás valamelyik forgószínpadának a rivaldafényében. (S ez is oka lehet a Lator által emlegetett kritikai visszhangtalanságnak.) Ő inkognitóban volt magyar.

1989. december 24-i (!) dátummal kaptam tőle pár sort (ezek szerint a szenteste délelőttijét is benn tölthette a Kincskereső szerkesztőségében?). Ezt írta: „Kedves Máttyás! – Téged, kötetem szerkesztőjét, kérek meg arra, intézd el, hogy a kiadó kötetem várható honoráriumából 10.000.-forintot sürgősen utaljon át valamelyik segélyszolgálatnak a romániaiak megsegítésére. (Ha jól emlékszem, 50.000 forintot ígértek, erre előleget nem vettem fel – illetve, tavaly az alaptól, de azt már rég visszafiztettem.) A karácsonyról már lekéstem, ezért boldog újévet kívánhatok csak Neked és Margitnak: Baka István”

Gondolom, ő is tökéletesen tisztában volt vele, hogy önkéntes „ingyencselekedete” pontosan olyan, mint a templom perselyébe hullajtott névtelen adomány: gesztusértéke, pr-értéke, image-értéke (mi van még?) nulla. De el kell mondanom a történet végét is, amely órá megintcsak jellemző módon, áthangszerelte groteszkbe nemesen névtelen gesztusát. Kiderült ugyanis, hogy az átutalást a pénzügyi bürokrácia különböző előírások miatt nem teljesítheti, s hiába lobogattam, s adtam volna „belégnék” az ő levelét. (1990. január 10-i levelében így nyugtázta a történeteket: „Jelenleg Szekszárdon vagyok, fordításokkal vesződöm, a feleségem olvasta be telefonba a leveledet. Ha nem megy másként, nekem jó ez a megoldás, most már talán nem olyan bonyolult a befizetés sem. Mellesleg, ha már az én címemre jön meg a tízezer, nem lehetne-e a honorárium többi részét is kiutalni? A könyv megjelenése a kertek alatt. Ha nem megy, jól jön majd az a pénz áprilisban is, ebből külön gondot nem kell csinálni. Hadd hívjam fel a figyelmedet előre a márciusi Tiszatájra – lesz benne egy kisregényem, talán nem egészen érdektelen.”)

7.

Következő kötetét (*Farkasok órája*) is nekem kellett volna szerkeszteni, de időközben olyannyira előrehaladt a Szépirodalmi Könyvkiadó végelgyengülése, hogy elkezdtek húzni-halasztani a vékonyka kézirat nyomdába adását, majd „hivatalosan” is közölték a költővel, hogy megjelentetésére bizonytalan ideig várakoznia kell. – 1990 novemberében még egy bizakodó levelet írt Szegedről, amelyben elmagyarázta könyve szerkezetének a koncepcióját:

„Kedves Máttyás, íme a kötet: öt régebbi (a Liszt-versek és a Helsingör) és tizenhat új, az elmúlt másfél évben keletkezett vers (köztük egy – Gyászmenet – a Liszt-ciklus kiegészítése), összesen 760 sor, eléri a Döbling-kötet terjedelmét, tehát, remélem, e tekintetben elfogadható. Három verset (a cikluszárókat) egy hete írtam Szekszárdon, hogy kész legyen a könyv, de mivel a Holminál most versem is, fordításom is van,

egyéb adósságaimat egyenlítetttem ki velük. A Yorick monológjai-hoz, azt hiszem, logikus volt csatolni a régebbi Helsingőrt, a Farkasok órájában a címadó verset az időrend szerinti helyére tettem, s a ciklust egy-egy eseményekhez ragadtabb verssel kereztem, a másodikat, az Őszi esőzést már eleve válasznak szántam az Esős tavaszra (az anapesztusos kérdésekre daktilusos válaszokat adva). Hát ez volna. Ha ezt így Te is kötetnek érzed, kérlek, indítsd el útján.”

Karácsony előtt rezignált hangú levélben nyugtázta a lehangoló tény, hogy a *Farkasok órája* megjelenésére várakoznia kell:

„Kedves Máttyás, köszönöm leveled, és türelemmel várok a soromra, bár ezt a könyvet jó néhány vers 89–90 aktualitásaihoz köti (de hát ezek egyike a könyvkiadás meghalasztása is). Kellemesen lepett meg a Gyászmenet felértékelése – nekem erős kételeyeim voltak, s már azon gondolkoztam, mire lehetne kicserélni, de Te most meggyőztél: helye van a kötetben. Ha majd odáig jutunk – ismét egy Pataki Ferenc-festményt szeretnék a borítóhoz adni (amennyiben színes lesz), ehhez diát küldenék majd. Téged és Margitot szeretettel üdvözöllek és békés karácsonyt s a lehetőségekhez képest boldog új évet kívánok nektek: Baka István”

A boldog újesztendőben a kiadó végleg összeomlott, s a *Farkasok órája* végül is Szekszárdon, a Tolna megyei könyvtár gondozásában jelent meg. – Érdekes, hogy a *Gyászmenet*, amelynek értékét illetően súlyos kételyek éltek Bakában, később milyen nagy „kariert” futott be a kritikában: a legkiválóbb versértők sorolták életműve csúcscsai közé. (Én ezt a verset az 1977-es Trauermarsch-sal együtt szemlélve, olyasmit írhatam Baka Pistának, hogy e „gyászinduló” groteszkje, melynek hangját rokonnak érzetem Kálnoky *A kegyelet oltárán* című versével, hogyan vált át ebben az újabb versben komor és fenséges tragédiába, főleg a hatalmas, kozmikus záróképek köszönhetően, amely egybefog elevent és holtat: „Porunkra égi sírgödör / Csontkorhadéka hó pereg”)

De nem figyeltem föl kellőképpen második levelének arra a megjegyzésére, ami jó néhány versnek (nyilván elsősorban a Yorick-ciklusnak) az aktualitására célzott. A *Tájkép fohással*-kötetben újraolvasva a verseit, csak most ébredtem rá, hogy milyen erőteljesen színezi a shakespeare-i bohóc maszkjában írt darabokat a jelenkori történelem: az úgynevezett rendszerváltozás ironikus hangszerelésű színe-fonákja. Az „itt-a-piros hol-a-piros” követhetetlenül sebes váltakozásainak akasztófahumorba pácolt lírai kommentárjai mögött esszenciális megrendülés érzékelhető, amit – Goethe híres versét némileg parafrázálva – a meg-sem-szűntetve megőrzött rossz Maradandóság virulens jelenléte a szemképráztató változásban váltott ki a költőből. Itt kétségtelenül a magyar-ság-versek tragikumuma vált át a nem kevésbé fájdalmas groteszkbe. Ahogyan a *Yorick arsch poetikája* című, s 1990-es keltezésű versében mondja: „Anus-arcú időkben írom én / s eresztem szélnek arsch poetikámat”. Hol vannak, hová lettek a kilencvenes évekre az olyan jellegű versek, mint amelyekben „mint lugot ivott cseléd lány, vonaglik a meggyalázott ország”? Megvolnának most is, csak éppen a végleges reményvesztés keserű dühe („S az Eszme? Egérfogóban szalonna”. *Századvégi szonettek* 2.) másra irányítja a költő figyelmét. De természetesen megvan, megmaradt Bakában a humanista magyar és a tudatos műgonddal verset formáló mesterember erkölce: „nem tagadom meg égi lényegem / nem keverem össze a szarral a vért.”

S bár álarc mögül és szerepet játszva, de tőle szokatlan konkrétsággal fogalmazva, hogy mégse legyen félreértés, ilyeneket mond, például a *Yorick alkonya* című versben: „Nem érdekel sem a szolgálk jóindulata sem uraik kegye”, aztán: „nyugdíjamat folyósít-

ják tán elfelejtették törölni /a kancelláriában oly nagy itt a bürokrácia / hogy evickélhetek benne én is aki annyi / rendszerváltást túléltem már – ez nem a te világod Yorick mondom magamban”.

Ez a kor legújabb fejleményeinek szóló groteszk inspiráció halálig kitartott hangzat verseiben. 1990 után négy esztendővel, 1994-ben Yorick visszatér (mintha látogatásai Baka költészetében a négy esztendő választási ciklusokhoz igazodnának...), s mondanivalójának – mélyesen mély csalódottságának – a kifejezéséhez, amely nem korlátozódik a politikára, mégis a politika napi szókészletéből meríti hasonlatait ez a rendkívül tudatos költő:

*Itt Isten az kinek bár púp a hátán
Koalíciós partnere a Sátán*

*Hol jobbra ülve hol meg balra fent
Így működik az égi parlament*

*Kimért az Úr s akárcsak idelent
Kétharmaddal dönt a történelem*

De még félelmetesebb a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című kötet egyik víziója, amit a kétségtelen irónia se tud enyhíteni:

*Mint Saljapin a félbeszakított
Don Carlosról mentem haza lopódzva
Ágyú se szólt Maxim se kattogott
Éreztem mégis üthet még az óra*

*S ránk villan újra Iljics fogsora
A jövőendő-protézis Auróra*

(Előadás után)

8.

1991 májusában, 4-e és 11-e között együtt tölthettem egy hetet Baka Pistával a Luganoi tó partján, Magliasoban, az Evangelisches Zentrum für Ferien und Bildung telepén, ahol az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem rendezett „Bibó István és a magyar politikai kultúra” címmel konferenciát. Megkért, hogy utazzunk együtt, ha lehetséges, mert még soha nem járt nyugaton, s talán nekem se lesz rossz, ha együtt megyünk, mert a kalauzolás fejében hajlandó cipelni a táskámat. – Én nagyon erős vagyok, mondta csendesén a telefonba, amikor interurbán felhívott a Kincskereső szerkesztőségéből. – A következő levél, egyébként az utolsó, amit tőle kaptam, szintén ez ügyben íródott:

„Kedves Máttyás, hasonló levelet írtam én is Svájcba, téged is megnevezve, így, remélem, valóban együtt utazhatunk, s mint könyveimnek, nekem is kalauzom lesz. Széchenyiről írni – nem hiszem, hogy menne. (A Holmi számára kértem tőle írást Széchenyiről vagy bármiről – D.M.) Nyolc éve, a Döblingre készülve, nagyon sokat olvastam róla és tőle (még a Nagy Magyar Szatírán is átrágtam magam), de jegyzetelés nélkül szinte, s ami megmaradt bennem, azt kiszívta a vers, amihez viszont nem tudok hozzátenni semmit. S esszé-szerű dolgokhoz amúgy sincs tehetségem. Esetleg arról írhatnék, hogy mért pont Széchenyi és miért a döblingi fogság kellett nekem 83-ban,

hogy kibeszéljem a fájdalmimat és a tehetetlenségemet –, de az ilyen öndicsérettől szagló szerzői ömlengésektől mindig viszolyogtam, tehát ennek se lenne értelme. Talán egy új versnek? Nem, annak se, most deáki, sőt, hamarosan tiszakálmáni időket élünk... s inter arm/en Leute/ silent musae. – Ha lesz hír a kötetről, kérlek, írd meg (előlegre nem számítok, bár arra lenne a legnagyobb szükségem).”

Hárman utaztunk együtt Svájcba: Albert Gábor (aki akkor az Új Magyarország főszerkesztője is volt), Baka István és jómagam. A vonaton akadunk össze Gyurgyák Jánossal (aki a protestáns szabadegyetemmel közösen kiadta az eredetileg a második nyilvánosságra készült, s tíz esztendeje kallódó Bibó-Emlékkönyvet), valamint Kövér Lászlóval. Ezen a konferencián, amelyet Göncz Árpád is megtisztelt jelenlétével, Pozsgay Imrétől Vásárhelyi Miklósig még együtt volt a reformkommunisták és a hajdani ellenzék sok reprezentánsa, valahogy olyanformán, mint a Challenger úrhajó utasai a szétrobbanást megelőző másodpercekben, bár a rendszerváltozáshoz fűzött remények eufóriája ekkorra már ellillant.

De nem a konferenciáról akarok beszélni, hanem óróla – Baka Pistáról, aki rendkívül szerényen és tartózkodóan viselkedett itt is, majdnem észrevétlenül volt jelen közöttünk. De észrevettem, hogy szinte kezdettől fogva sok időt tölt Iványi Gábor társaságában. – Látom, összebarátkoztál vele, jegyeztem meg, amikor egy délután sétára indultunk a Luganói tó partján. – Tudod, ugye, hogy lelkész? – Tudom – felelte csendesen – és rögtön meg is mondtam neki, hogy én nem hiszek.

S ezzel csak azt vallotta meg, amit jóval előbb, már a hetvenes évek közepén, a *Tűzbe vetett evangélium* verseiben is meggyónt:

*Mint papírhulladékkal teli réten
ételt keresgélő kutya,
futekos pupillám a szemféhéren,
de Istenre nem talál soha.*

*papír, papír – Isten nevét nem
írom reád többé soha.*

(Tűzbe vetett evangélium)

Aztán persze egyebet se tett, mint jóformán minden versében Istennel perlekedve folyton leírta a nevét. Életének másik, halálig tartó szüntelen drámája származott abból, hogy „vasravert szíve” nem tudta elfogadni a Teremtés „hibáját”: Isten és a Sátán „koalíciójának” a képtelenségét.

Nem tudom, mert nem is kérdezhettem, hogy miről esett szó Iványi Gábor és öközötte, vagy hogy abban, hogy így megnyílt előtte, szerepet játszott-e a költő számára váratlan nyugati utazás felzaklató élménye, a valószínűtlenül szép környezet, mert ő különben nem volt könnyedén kitarulkozó lélek. De sétáink közben nekem is szívesen és sokat beszélt önmagáról, s írói terveiről, köztük egy drámatervről, amelyet a labirintus- és a Thészeusz-mondakör anyagából írt volna (ezt egyébként prózájában is újraértelmezte a saját nézőpontjából). Ez a darab a szerelmi szenvedély drámája lett volna, s miközben ezt magyarázta, hirtelen megtorpant, felém fordult és egészen közelről ezt mondta, mint egy ítéletet: – Tudod, én szexőrült vagyok. – S a hangsúlyában nem volt semmi önirónia vagy férfi-cinkosságra számító felhang. A dráma volt benne.

Ekkorra már rég elérte a hangnak azt a végső érettségét, amelyben a kiválasztottak elméjében „a napok élő kivonata” az „emlék párlatával összegyúrva” és „metaforák-

kal tele, megjelenik a líra szelleme". 1987-ben, a *Halál-boleróban* megfogalmazta a Létnek azt a különös, szorongató kifosztódását, amit minden jelentékeny költő átél, amikor egyszer csak rádöbben, hogy nem kapaszkodhat másba, mert más nem maradt meg neki, csak a szavakba: „Száll a pimasz szó / Újra hazudja a létet”. A félreértések kockázatát vállalva is szeretném kimondani, hogy Baka Istvánnak sikerült „újra hazudni a létet” kíméletlenül pontos szavaival, s maradandóságának éppen ez a záloga. „Úgy nézek mindenre akárha most először / látnám holott talán utolszor láthatom”, írta a *Yorick alkonyában*, s ez akkor, abban a személyes léthelyzetben sikerült neki, amikor úgy érezte, hogy „már a semmi sincsen / s még ez a semmi is fogy egyre fogy” (*De profundis*).

1991. május 6-án, hétfőn este, a figyelmes rendezők Baka István szerzői estjét iktatták a konferencia programjába. Azt nem mondhatom, hogy ez az író-olvasó találkozó (erdélyi magyarok, nyugati magyarok és magyar magyarok között) rosszul sikerült volna, mert ami létrejött, egyszerűen nem volt találkozó. Egy kezemen össze tudtam számolni, hányan jelentek meg az imateremben, nyilván valamilyen pavlovi reflexnek engedelmességgel, s azt híven, hogy ez alkalommal is a szokásos esti ájtatosságra kerül sor. – Ne búsulj, Pista – veregettem hátba e találkozó végén, észre se véve, hogy egy József Attila-verssor csúszott ki ezzel a számon. – Ugyan – felelte legyintve. – Engem nem ismernek. Nem tudják, ki vagyok.

PATAKI FERENC: ÉJSZAKAI CSEND-ÉLET (1993)